

DOI: 10.18030/SOCIO.HU.2013.3.45

ABSZTRAKT

Franciaországban a kortárs családszociológiát tárgyaló elméleti írások, valamint a többi társadalomtudományi diszciplína elemzése számos egyezést mutatnak. A családszociológiának is szembesülnie kell az általános (család)szociológiai elméletek hiányával, ill. ezek szükségességének vagy szükségtelenségének, a mikro- és makroszintek összeillesztésének, a kvantitatív és kvalitatív kutatások komplementaritásának kérdésével. A diszciplína sajátossága ugyanakkor, hogy a szociológiai szakirodalomban a családszociológiai vonatkozás sokszor közvetett, mivel a család gyakorta válik általános szociológiaelméleti reflexiók példatárává. A család úgy a személyes identitás felépítésének, mint a társadalmi változások bemutatásának privilegizált terévé vált, mely valószínűsíthetően nem kevés szerepet játszott – és játszik – a családszociológia diszciplínájának újr felvirágzásában. Kifejezetten francia sajátosság, hogy a későmodernitás problémáit szakszociológusok – elsősorban ifjúság-, iskola- és családszociológusok tárgyalják, akik empirikus kutatásaik során szembesültek azzal, hogy a jelen társadalmi folyamatainak leírásához elavult és elégtelen elméleti háttér és fogalmi apparátus áll rendelkezésükre. Ezért ezek az – individuum-szociológiáknak nevezett irányzat alá besorolható – szociológusok többféle középszintű elméletet és újszerű módszertani eljárást dolgoztak ki az elmúlt időszakban a későmodernitás jelenségeinek értelmezésére s egyszersmind leírására. A következőkben az irányzat két meghatározó családszociológusának – Jean-Claude Kaufmann-nak és François de Singlynek – ezirányú törekvéseit, illetve az identitást középpontba állító néhány család- és ifjúságszociológiai művet ismertetek.

TÁRGYSZAVAK: családszociológia, francia, későmodernitás, ifjúsági kultúra, identitás

ABSTRACT

There are a lot of analogies between the French theoretical writings of current family sociology and the other branches of social science. All of them have to face the lack of general theories of (family) sociology, the fitting of macro and micro levels and the question about complementarities in quantitative and qualitative research. But family sociology has the peculiarity that its proper object is used to being a frequent example for other social disciplines. The family has become the privileged space to investigate both personal identity and social changes – probably this is the main reason for flourishing of family sociology. A French particularity is that the problem of late modernity is investigated from the point of view of specific fields (primarily youth, education and family), and researchers repeatedly came to the conclusion that they had to resort to an outdated and insufficient theoretical background and terminological apparatus to describe the current social processes. Therefore social scientists of the so-called 'individual sociology' elaborated various medium-level theories and methodologies in order to understand and describe social processes of late modernity. In the following I'm going to review the work of two decisive members (Jean-Claude Kaufmann, François de Singly) of that school and some family and youth sociology researches focused of the identity.

¹ Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszék, tanársegéd, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar Szociológiaelmélet Tanszék, kutató, tudományos munkatárs

² A tanulmány elkészítését az 105076. számú OTKA kutatás tette lehetővé. Lektoraimnak ismeretlenül is köszönöm értékes megjegyzéseiket.

KEY CONCEPTS: family sociology, French, late modernity, youth culture, identity

Franciaországban a kortárs családszociológiát tárgyaló elméleti írások, valamint a többi társadalomtudományi diszciplína elemzései számos egyezést mutatnak. Közös tendencia – és bizonyos mértékben nehézségek forrása – e tudományágak specializálódása és interdiszciplinárizálódása. A párkapcsolatok, a válás, a mozaikcsalád, a szülő-gyermek viszony, az anyaság, az adoptálás stb. aldiszciplínákká kiforró témakörei legújabbban olyan családszociológiai kutatási tendenciákat rajzolnak ki,³ melyek elengedhetetlen velejárója a pszichológia, a közgazdaságtan és a jog felé nyitás. A családszociológia sajátos nehézsége ugyanakkor, hogy nehezen védi speciális voltát bizonyos társadalmi diskurzusoktól – irodalom, zsurnalisztika –, miközben olyan kritikák is megfogalmazódnak, miszerint az szakmát nem befolyásolják pozitívan más társadalomtudományi elméletek (Quéniart – Hurtubise 1998: 8). A családszociológiának természetesen az egész szociológiát terhelő, rajta túlmutató megoldatlan problémákkal is szembesülnie kell: az általános (család)szociológiai elméletek hiányával, ill. ezek szükségességének vagy szükségtelenségének,⁴ a mikro- és makroszintek összeillesztésének, a kvantitatív és kvalitatív kutatások komplementaritásának kérdésével (uo.). A diszciplína sajátossága ugyanakkor, hogy a szociológiai szakirodalomban a családszociológiai vonatkozás sokszor közvetett, mivel a család gyakorta válik általános szociológiaelméleti – de akár módszertani vagy konceptuális – reflexiók példatárává. Van, aki a válság jeleit látja a család átalakulásában, sőt, összeomlásában, mások ezzel szemben az intézmény adaptációs képességét emelik ki. Mindenesetre, a család úgy a személyes identitás felépítésének, mint a társadalmi változások bemutatásának privilegizált terévé vált, mely valószínűsíthetően nem kevés szerepet játszott – és játszik – a családszociológia diszciplináris újra-felvirágzásában.

Ugyanakkor kifejezetten francia sajátosság, hogy a későmodernitás problémáit szakszociológusok – elsősorban ifjúság-, iskola- és családszociológusok tárgyalják.⁵ Ők empirikus kutatásaik során szembesültek azzal, hogy a jelen társadalmi folyamatainak leírásához elavult és elégtelen elméleti háttér és fogalmi apparátus áll rendelkezésükre. Ezért ezek az – individuum-szociológiáknak nevezett irányzat alá besorolható – szociológusok többféle középszintű elméletet, és újszerű módszertani eljárást dolgoztak ki az elmúlt időszakban a későmodernitás jelenségeinek értelmezésére s egyszersmind leírására.⁶

Mind a későmodernitás társadalmi jelenségei, mind a későmodernitás diskurzusainak megjelenési módjai azt eredményezték, hogy míg korábban a család a hagyomány és a társadalmi formák, normák, értékek reprodukálási helye volt, addig ma azok átalakulásának terepe. Ezt jól szemlélteti például a válás szakirodalmi megítélésének változása: a válás az egyén, a társadalom válságjelenségéből az egyén választásának szinte banális eseményévé változott. A házassággal történő szembeállítás is kikopni látszik a szakirodalomból, helyette a házasságot követő időszakra fókuszálnak. Irène Théry (1993) mára klasszikussá vált munkájában azt is vizsgálja, hogyan működik tovább a család a különköltözést követően. Mivel a szülő-gyermek viszony a túléli a párok szétválását, a válás paradox módon nem jelenti a család végét (Quéniart–Hurtubise 1998).

³ A 80-as, 90-es évek francia családszociológiai szakirodalmában két probléma váltott ki hosszan tartó vitát: a család mint intézmény hanyatlása – Louis Roussel *La famille incertaine* című könyve kapcsán (1989) –, illetve a házastársak vagy a szülői, rokoni kapcsolatok kutatásának prioritása. A 90-es évek óta a következő kutatási tendenciák látszanak kirajzolódni: a demográfiai adatokra (morfológiai, a család életét befolyásoló demográfiai tényezők) támaszkodó, a család belső működését és dinamikáját (funkciók, stratégiák, belső viszonyok, a hatalom és az erőszak eleme) kutatók, családpolitikai elemzések (többek között a családok és a közhatalom viszonya).

Az elmúlt 20 év francia családszociológiai termésének elméleti áttekintéséhez a legnagyobb segítséget Jean-Hugues Déchaux (1995), Olivier Galland (2010) valamint Anne Quéniart és Roch Hurtubise (1998) kiváló elemzései jelentették.

⁴ Quéniart és Hurtubise az egyik legelismertebb családszociológus, Martine Segalen megállapítását idézik, miszerint például az együttélési formák pluralitásáról számos kutatás szolgál leírással, de magyarázatokkal csak esetlegesen álltak elő (Segalen 1996, idézi Quéniart – Hurtubise 1998: 3).

⁵ Vö. az angolszász és német szociológiai szakirodalom – Giddens, Lasch, Taylor, Habermas, Beck, Honneth – elméletalkotó célkitűzéseivel.

⁶ Az irányzatról lásd a *Replika* 79-es számának válogatását, illetve Takács 2011 ugyanitt.

A francia családszociológiában a család egyre inkább egymásnak feszülő érdekek és cselekvők terepének tűnik. Aligha kérdéses, hogy a házassághoz és a váláshoz kapcsolódó értékek és gyakorlatok átalakulása a családi dinamikán belül is feszültségeket és ellentmondásokat kelt. Egyrészt a leszármazás jogi és szimbolikus része felől,⁷ másrészt az élet-, és házastársak, valamint az anyák és apák identitásának definiálása felől.⁸

A következőkben bemutatandó művek kiválasztásakor két szempont vezérelt. Egyfelől azokra a családszociológusokra összpontosítottam, akik reflektáltak a bevezetőben említett, a diszciplínát érintő elméleti és módszertani problémákra (Kaufmann 1996, 2001; 2000, 2010).⁹ Másfelől termékenynek és nagyon izgalmasnak találtam azokat az új szocializációs megközelítéseket, amelyek elméleti keretét a későmodernitás identitás-diskurzusa jelenti, azaz mind a családi, mind a kortárs kapcsolatokat az identitás vonatkozásában tárgyalják (Kaufmann 1992, 1994, 2001, 2004; Singly 2005 2006, 2010; Pasquier 2005, Dubet–Martuccelli 1996).

Jean-Claude Kaufmann¹⁰ érdeklődésének kitüntetett pontja a párkapcsolat, az ebben lezajló változások. Kaufmann az identitást felépítő, egymást követő szerepekre és az inkorporált szokások közötti feszültségre fókuszál, illetve azokra az igazolási technikákra, amelyek a szerep és az aktuális státusz között közvetítenek (Kaufmann 1994). A szerző, Bourdieu-höz hasonlóan, a diszpozíciók elméletében a nem tudatos, többé-kevésbé automatikus reflexek elsőbbségét vallja – ám ő habitus helyett a szokások kényszerítő erejéről beszél –,¹¹ s számtalan apró mikroesemény bemutatásán keresztül demonstrálja, hogyan írják felül a normák akár a cselekvők szándékait is.¹²

Kaufmann kifejezetten termékeny szerző, leghivatkozottabb műve mégis a jó két évtizede megjelent *La trame conjugale* (Kaufmann 1992). A könyv bevezető kérdése arra vonatkozik, hogy mikortól is számít két ember kapcsolata párkapcsolatnak. Ez nem is olyan egyszerű kérdés, hiszen a korábbi életszakasz-váltást jelző esküvő rítusa már nem jelent választóvonalat.¹³ A párok a „ciklusok erejéből” következően a berendezkedés, a stabilizáció időszakát három fázison keresztül valósítják meg. A „felfedezések” kora az összeköltözést követő, egymás identitásával kölcsönösen összezsizsolódó időszak, a „love story” ideális elképzelése. Ezt a „kétségek kora” követi, melynek során megjelennek a nem tudatosan kialakított viszony szűkre szabott jövőbeli kereteinek első jelei. A rutinizálódás korszakában áll össze az együttélők/házastársak „hivatalos” szerepe – mintegy titokban, tudattalanul –, mikrodöntésről mikrodöntésre a háztartás mindennapjainak kontextusában. A rutinizálódás korszakát nagyon ambivalens módon láttatja, mivel egyfelől a rutinizálódás teremti meg a „komfortérzetet” a kapcsolatban, az ezáltal stabilizálódik. Ugyanakkor azok az interiorizált, ismétlődő, gyakran örökölt gyakorlatok, amelyek gesztusról gesztusra automatizmussá, inkorporált evidenciává, s ezáltal az identitás alapvető elemévé válnak, szigorúan strukturálják a szerepeket és

⁷ Mely megközelítés legfontosabb képviselője I. Théry. A családot érintő francia jogszociológiai irodalom különösen izgalmas és változatos, ezt azonban jelen keretek között nem tudom szemléltetni.

⁸ E két megközelítés kereszteződésében külön kutatási kérdésként merülhet fel például az új reprodukciós technológiák identitás-befolyásoló szerepe.

⁹ Kaufmann a szociológiaelmélet gyökeres újragondolását is célként tűzi ki, ám jelen írás kereteit szétfeszítené, ha akár ezt (Kaufmann 2001), akár a – francia szociológia alapművévé váló – megértő interjú módszerét leíró kötetét is bemutatná (Kaufmann 1996).

¹⁰ Arcképét lásd a tartalomjegyzékben – a szerk.

¹¹ A habitus és a szokások (*habitudes*) közötti hasonlóságokról és különbségekről először Kaufmann – mára klasszikus hivatkozási alappá vált – cikkében (1994), majd Philippe Corcuff – más szerzőket, valamint a bourdieu-i örökséget is – tárgyaló cikkében (Corcuff 1999) olvashatunk.

¹² Ugyanakkor, Bourdieu-től eltérően, a szokások az invenció elemét is magukban hordozzák, mivel a társadalom ellentmondásos parancsai, a sémák ellentmondásai az egyént választásra és ezáltal reflexivitásra kényszerítik. S ez adja meg számára a szabadság érzését.

¹³ A szerző frappáns válasza szerint a közös élet a szennyesek együttmosásával kezdődik. Kaufmanntól nem idegen a vicces, frappáns, nem éppen tudományos, ám találó megfogalmazás, amelyet a könyveinek adott címei is bizonyítanak (Kaufmann 1992, 1995, 1999, 2002, 2005, 2007, 2010). Ez jó szolgálatot tehet, mivel a szerző szándéka a tudományos eredmények ismeretterjesztő stílusú megismertetése (amely szándék sikerességét eladási mutatói is jelzik).

meghatározzák a háztartási munkavégzés területeit. Kaufmann számos példát mutat be arra vonatkozóan, mennyire másképpen alakul a párok élete előzetes elképzeléseikhez képest. Például, a fiatal párok háztartási feladatokra vonatkozó egalitárius diskurzusa és a ténylegesen megvalósuló munkavégzés közötti jelentős eltérés azt demonstrálja, hogy a gyakorlatban hogyan rendelődik alá az egyenlőség eszméje a tudattalan inkorporált szokásoknak (*injonction*), és hogyan módosítják a társadalmi szerepek és normák a cselekvők szándékait.¹⁴

A házastársi stabilizáció a normalizációs folyamat eredménye. Mindenki fokozatosan engedi, hogy egy-egy szereppel azonosítsák, mert így bizonyos kiegyensúlyozottsághoz jutnak. De ez a hozzáállás nem választás kérdése, egyik fél sem irányítja, inkább a beidegződések, a családi szocializáció kívánt vagy nem kívánt következménye. Kaufmann meggyőződése, hogy egy pár mindennapi életének megszervezése reaktiválja a családi múlt szokásait – klasszikus példák a lakáskulcs, a különböző edények, a fogrém megfelelő helye vagy a hajtogatás mikéntje körüli viták –, mivel az anyagi környezet reaktivál különböző, nem tudatos szokásokat. A rutinizálódás komfortot és biztos identitást garantálhat – a szerelem csökkenésével ennél fogva nem feltétlenül jár együtt a kiábrándulás –, ugyanakkor a feszültségek – és a kapcsolat – robbanását is okozhatják. A beidegződött szokások (*injonction*) hatása ugyanis sokféle, nem determináló. Az nem derül ki Kaufmann könyvéből, hogy melyik nő miért választja a bejáratott szerepeket, és ki az, aki kilép ezekből – például a karrier kedvéért. Az azonban nyilvánvaló, hogy a párkapcsolatok „ciklikus ereje” a nők számára teremt csapdahelyzet: a kapcsolat nyugalmának és stabilitásának feltétele a családjának alárendelt, a háztartást a saját vállán cipelő szerep és munkateher magára vállalása. A házimunka felosztása tehát nem megbeszélés eredménye, hanem az identitás felépítésének meghatározó folyamata.

François de Singly munkáit szintén a párszociológiai megközelítés alá sorolják – noha az utóbbi időben nézőpontja tágulni látszik. Mint lentebb látni fogjuk, szociológiája tulajdonképpen G. H. Mead és a Berger – Luckmann, illetve Berger – Kellner szerzőpárosok elméletének továbbgondolása. Mindezekon túlmenően, számos írása – és tankönyve – kezdődik durkheimiparsonsi alapvetéssel, illetve a három karakterjeggyel jellemezhető modern család definiálásával: a családok egyre jobban függenek az államtól, egyre függetlenebbek a szülők, a rokonok vonatkozásában, ugyanakkor egyre jobban függenek a párok egymástól (vö.: Durkheim 1892, Parsons 1943). A későmodern családra fokozottan jellemző nagyfokú autonomizálódás következtében Singly „a család házastársivá válásáról” (Singly 2010) beszél. Családszociológiájának kulcsfogalma azonban az ún. „individualizált család”, mivel meggyőződése, hogy napjaink családjainak elsődleges szerepe a személyes identitás felépítése – legyen szó házastársakról vagy szülő-gyerek viszonyról.¹⁵

A családszociológia Durkheim és Parsons által lefektetett kereteinek módosítása azonban elengedhetlenné vált. A számos átalakulás közül Singly a legfontosabbnak azt emeli ki, hogy a nőket immár – elsősorban a feminista mozgalmaknak köszönhetően – elsősorban egyénekként, nem pedig feleség vagy anya szerepben ismerik el (Singly 2010: 20). Ma a házasság nem státuszokra intézményesült viszonyokra, hanem *normákra* épül, amelyek egyszerre foglalják keretbe a közös életet és fejezik ki az „én”-t.¹⁶ A probléma abból adódik, hogy többféle norma létezik egyszerre, s ezek nem mindig – vagy többnyire nem – kompatibilisek egymással.

¹⁴ Az egyenlőség *diskurzusról* azonban (sokáig) nem mondanak le a párok, s a gyakorlatban kialakuló egyenlőtlen, nőkre háruló háztartási munkavégzést számos módon sikerül megideologizálniuk.

¹⁵ Mivel a család marad egész életünkben az „individualizált identitás”, az én szocializációs terepe, Singly nem látja értelmét az elsődleges és másodlagos szocializáció szétválasztásának sem – vö. Thomas Berger és Hansfried Kellner klasszikus tanulmányával (1984).

¹⁶ A státus-identitás ugyanakkor társadalmunkban is meghatározó identitásépítő tényező. Az individualizált egyén két módon nyilvánul meg: a „kezdeti én” az „igazi én” kifejeződése, és a bizonyos konkrét helyzetekben „eljátszott szerep” statuáris dimenziójaként. A későmodernitás

Emiatt „a kortárs individualizációs perspektívában módszertanilag az entitások, a csoportok, a családok tartósságának bizonytalanságából kell kiindulni”, azaz a szociológiai kategóriák is megváltoznak.¹⁷ A kortárs családszociológia középpontjában így az egyéni identitás és a közös élet összeegyeztetése során jelentkező, „elvek, normák, ellentmondó érdekek közötti feszültségek” (Singly 2010: 25, 27) tanulmányozása áll.¹⁸ A kortárs családszociológiáról írt, egyetemi jegyzetnek is szánt tankönyvét öt nagy feszültségforrás alapján bontotta fejezetekre. Az individualizációs folyamat társadalmi parancsa (Beck – Beck-Gernsheim 2002) következtében kialakuló, a perszonalizáció és a szocializáció közötti feszültséggel indít; ebben a fejezetben a névadási, párválasztási szokásokról – például a homogámia tartósságáról – ír. A magánosítás és normalizáció feszültsége azt az ellentmondást járja körül, melynek során a bizonyos intézményi kötöttségek – például a házasságkötés – alól kiszabaduló mai családok egyfajta „pszichológiai rendőrség”¹⁹ uralma alá kerülnek: a „jó szülővé”, „jó családdá” válás normájának elsajátítása nem mindenkinek sikerül problémamentesen, ill. bizonyos gyakorlatok társadalmilag stigmatizálódnak is (Singly 2010: 57). Az egyének (elvált) szülővé válásával foglalkozó rész a párkapcsolatok „cseppfolyóssá” válásával, ill. lehorgonyzásával foglalkozik, a társadalmi újratermelés kontra személyes identitásépítés pedig az élettársak – lentebb részletezett – szakmai előmenetelével, a gyerekek iskolai tőkájának megteremtésével.²⁰ Az utolsó rész a közös világ megvalósítása és az individualizáció folyamatainak összehangolásának nehézségeit, az ezek közötti feszültségeket tárgyalja, a nők és a férfiak különböző szempontjai alapján. Singly nem foglal állást a francia családszociológia több évtizede folyó vitájában a család intézménytelenedéséről, noha nyilvánvaló, hogy a tagok narcisztikus elvárásai törékennyé teszik a családi életet.

A házastársi lét tehát tagjai személyes identitásának szolgálatában áll. Singly „házastársi én”-nek nevezi az együttélés során konstruálódó identitást, mely együttélés két dimenzió: a saját személyes identitás és a másik személyes világa érvényesítésének ütközése.²¹ A másikkal kialakított viszony az individualizációs folyamat ellentmondó követelményei miatt instabil: szükség van a másik támogatására a személyes identitás kialakításához, ugyanakkor bizonyítani kell viszonylagos függetlenségünket a másiktól. A házastársaknak egy hosszú távú kapcsolatban egyaránt fenn kell tartani az autenticitásukat, eredetiségüket és meg kell felelniük a statuáris elvárásoknak is. Singly gyakorlati példái arra vonatkoznak, hogyan lavíroznak a házaspárok és a kamaszok az efféle elvárások között, hogyan próbálják a szülők egyszerre előmozdítani gyermekeik személyes kibontakozását, és rájuk kényszeríteni a sikeres iskolai előmenetelt.

A felnőttek párkapcsolaton belüli identitásépítő munkáját a szerző a nők és a férfiak szemszögéből is bemutatja, két külön kötetben (Singly 1987, 2005). Az élettárs/házastárs segít a belső (intim) én feltárulásában, „a látens identitás” felszínre hozásában, az „én egységességére és állandóságára vonatkozó érzet” kialakításában, azaz az én stabilizálásában (Singly 2005: 19, 25). Ez a Pygmalion-szerep lehetővé teszi, hogy a társ az identitás folyamatos változását megkövetelő, a hétköznapi feladatokkal

korára jellemző szabadság nem a kényszerek eltűnéséből fakad, hanem a kényszerek közötti választás szabadságából, illetve abból a lehetőségéből, hogy az egyén visszahúzódhat személyes identitásába.

¹⁷ François de Singly meggyőződése, hogy a módszertan tekintetben is változtatni kell, azaz „az objektíválást ki kell egészíteni a szubjektívációval”, például a megértő interjúk (Kaufmann 1996) segítségével. „Mert ha az egyének családban zajló viselkedését, gyakorlataikat maguk tulajdonította értelmét a szociológus nem veszi figyelembe, akkor a társadalmi stabilitás terminusain keresztül hibás következtetéseket von(hat) le” (Singly 2000: 192).

¹⁸ A feszültség fogalma nemcsak Singly, hanem az individuumszociológiák irányzatához csatlakozó további szociológusok – François Dubet, Bernard Lahire és Danilo Martuccelli – téziseinek is központi eleme.

¹⁹ Jacques Donzelot fogalma (1977, idézi: Rault 2010: 241.).

²⁰ Mivel a családi intimitás értékelése a szülők nevelési misszióján áll vagy bukik, Singly – Philippe Ariès nyomán – az oktatásnak egyre növekvő fontosságot tulajdonít. Az iskola mint „a család támasza” (Singly 2010: 17) jelenik meg, és mivel a társadalmi újratermelés az iskolai tőkéktől függ, ez nevelési stratégiák definiálására kényszeríti a szülőket (ami megint csak az állami politika, a különböző szakértők befolyását erősíti).

²¹ A személyes identitás parancsa egyébként nemcsak a privát, hanem a nyilvános szférát is áthatja, a határok elmosódnak, a közszereplők kénytelenek a nyilvános szférába „kivinni” az intimitást, hogy személyként fogadják el őket.

konfrontálódása során is egységben, totalitásban látja önmagát. Az érzelmi kapcsolatokat, az énkiteljesítést érvényesítő „kapcsolati család” modelljében azonban az identitásbeli változások a házastársi stabilitást veszélyeztetik: „a hűség önmagunkhoz és a hosszú távú elköteleződés nem mindig összehangolható” (Singly 2005: 228).

Singly központi témája annak vizsgálata, hogyan alakulhat azon párok élete, ahol a nők szakmai kiteljesedése az élettárs támogatásával történik, illetve ahol a nők munkavállalása az identitás fontos részét alkotja. Ehhez három élettárs-ideáltípust konstruál. A feleségét/élettársát támogató Pygmalion nemcsak elfogadja, hanem támogatja a karrierépítést, a munkahelyet társa személyes megvalósítási tereként kezeli. Hisz a sikerében, esetenként mintegy „edzőjeként” viselkedik, mely szerepből a „felfedező” presztízs révén a férj-Pygmalion is hasznot húz. A Gentleman ugyan tudja, hogy a társa számára fontos a fizetett tevékenység, de a nő szakmai bevonódását alárendeli a feleség és az anya szerepének, éppen ezért saját szakmai sikerei fontosabbak a feleségénél. Singly szerint azonban ő is partnerként viselkedik. A Férj-típusnak társa munkájáról eszközjellegű elképzelései vannak: szerepe a családi költségvetéshez hozzájárulás. Nem ismeri fel, hogy a szakmai vonal a személyes identitás része, társa elsősorban a család háziasszonya. A Pygmalion-férjek legyenek bármilyen támogatóak, károkat tudnak okozni a nők autonómia-érzetében. A szerző szerint a nők arra törekednek, hogy a férjben mindhárom típus megjelenjen: a Pygmalionok előbb-utóbb a másik két típus (is) válnak vagy bekövetkezik a szakítás. A szakmai karrier ugyanis olyan nagy identitásbeli változást eredményez, amelyekhez már általában nem illeszthetőek hozzá a páron belüli viszonyok, és az állandó váltakozás, igazítás is megterheli vagy szétrobbantja a kapcsolatot.

A férfiak szemszögéből a sikeres karrier társadalmi elvárásának és az ideális apa elkötelezettségének összeillesztése okozza a nehézségeket. A válás után speciális problémájuk lehet, hogy valamiféle szülői szerepet kell fabrikálniuk maguknak, megtalálva az egyensúlyt az intenzív érzelmi kapcsolat és a szülői autoritás között – mely a harmonikusan működő családokban sem kis feladat.²² Tulajdonképpen mindegyik esetben a horizontális és vertikális logikán alapuló viszonyok, a statuáris és kapcsolati követelmények összehangolása a cél (és ez jelenti a nehézséget is).

Singly identitás-szociológiája egyfelől az egyén identitásának családon belüli kétségeit és görcseit, másfelől a családi anómia ellentendenciájaként a házastársi és szülői dinamikát vizsgálja, annak tudatában, hogy a párok, ill. a szülő-gyerek viszony átalakulásai megelőlegezik a családon kívüli, autoritáshoz kapcsolódó viszonyt.

E gondolatmenet Singly kamaszokat vizsgáló kutatásához vezet el (2006). A serdülőkort sokáig pszichológiai életszakaszként tartották számon, maga a fogalom is a pszichológia diszciplináris keretei között született meg, s vált használatossá.²³ Mára azonban nemcsak a kamaszkor fogalma társadalmiasodott, hanem a későmodernitás szociológiai szakirodalmának egyik kedvelt vizsgálati terepévé is vált, olyan kulcsproblémák tárgyalásakor, mint az identitás és az autonómia.

Singlyt tehát az izgatja, hogyan épül fel egy fiatal identitása, hogyan alakulnak autonómatörekvései. Maga a szerző kezdőpontként Ulrich Beck és Elisabeth Beck-Gernsheim (2002) individualizációs folyamatokat tárgyaló kötetére hivatkozik.²⁴

²² A válást követően a gyerekek mintegy ötöde soha többé nem látja az apját, bár ez arány egyébként folyamatosan csökken (Régner-Loilier 2013).

²³ Olivier Galland – a francia ifjúságszociológia talán legmeghatározóbb alakja – amellett érvel, hogy a kamaszkori életszakaszt tulajdonképpen „kitalálták” a 20. század elején, köszönhetően elsősorban Stanley Hallnak és – Franciaországban – Pierre Mendousse-nak (Galland 1997: 39).

²⁴ A könyv többéves, Németországban és Franciaországban párhuzamosan végezett kutatómunka eredménye. Az első fázisban nyolcvan, elsősorban berlini, freiburgi, párizsi és strasbourggi 11-13 éves, különböző társadalmi háttérű kiskamasszal interjúztak 2001-2002 folyamán, a második szakaszban (2005-2006) 980 interjú készült 12-13 évesekkel, majd 55 párizsi kamaszokkal, végül 800 fős reprezentatív mintás

Kvalitatív és kvantitatív módszerrel folytatott vizsgálatainak alanyai 11-13 éves kiskamaszok voltak, mivel központi tézise szerint az autonómia bizonyos területein, az identitás új terein már a középiskolai éveket megelőzően növekvő koraérettség jelentkezik. Az autonómia *bizonyos* területeiről van szó, hiszen e kiskamaszok esetében a nyilvánvaló gazdasági függés következtében az autonómiát meg kell különböztetni a függetlenségtől. Ezt a jelenséget a francia szakirodalom „kapcsolati autonómiaként” kezdi tárgyalni (Metton 2006, idézi Galland 2008: 820), mivel kapcsolataik megválasztásában a kamaszok eddig nem látott mértékű szabadságot élveznek.²⁵ Singly könyvéből is az derül ki, hogy a szülőknek semmiféle beleszólásuk nincsen sem a barátok kiválasztásába, sem a találkozók lebonyolításába, ugyanakkor a hazaérkezés és a házon kívül töltött szórakozás idejét kontrollálják. Célja Metton kutatásai pedig azt emelik ki, hogy a fiatalok az új kommunikációs eszközök – elsősorban a mobiltelefon, az internet – révén, fizikai jelenlét nélkül, mindenfajta szülői felügyelet alól kibújva bonyolítják a társas életüket. Sőt, ezen eszközök segítségével a kamasz a családja körében is el tud idegenedni a szüleitől, hiszen a felnőttek sokszor nem is tudják kontrollálni az üzeneteit, mivel nem értik azokat (Metton 2006, idézi Galland 2008: 825).²⁶

Ez azonban nem azt jelenti, hogy a kiskamaszok bármit megtehetnek, és a szülőknek ne lenne ellenőrzési potenciálja. Singly elveti a szülői kontroll elvesztését taglaló, vagy a „szeszélyes gyerekkirályok” uralta családokról szóló elképzeléseket, és kifejezetten cáfolja, hogy ne lennének szabályok a családokban. A gyerek interjúalanyok szerint szüleik nem közönyösek: az iskolára, az időbeosztásra, a hazamenetelre szinte mindenhol egyértelmű szabályok vonatkoznak. A fiatalok természetesen folyamatosan tesztelik szüleik flexibilitását különböző próbálkozásokkal, gondoljunk a szobát díszítő ilyen-olyan plakátokra, a zenei ízlésre, a szórakozás különböző formáira vagy a lefekvés időpontjára. Ezek azonban nem arra szolgálnak, hogy személyiségük eredetiségét a családi identitással szembeszegezzék. „A kamaszkor nem a szülőkkel szakítás, de nem is a domináns családi identitás fenntartásának korszaka. Olyan időszak, amikor a fiatal a saját – inkább generációs, mint személyes – ismertetőjegyeit keresi, hogy számot adjon magának és másoknak is identitásáról, mely nem korlátozódik csak a családjához tartozásra” (Singly 2006: 20). Ebben a (kis)kamasz korszakban eszerint még nem beszélhetünk autonóm identitásról: a könyv központi témája éppen az az oszcillálás, amit a fiatalok a családjukhoz és a kortársukhoz kötődő identitásuk között végeznek. Ezt Singly a családi „mi” és a generációs „mi” közötti eltávolodásként definiálja, mely dualitás extrém helyzetekhez vezethet például abban az esetben, amikor a kortárs csoport felülírja a családi szocializációt. A családi körön kívül például a fiatalok már nem alkalmazzák a szülők által előírt szabályokat, pedig itt egyre gyakrabban vannak szülői felügyelet nélkül. Például több – kifejezetten a külvárosi fiatalokra és a városi erőszak jelenségére koncentráló – vizsgálatban megjelenik, hogy a fiataloknak már kifejezésük is van arra a jelenségre, amikor a kortárs csoporthoz tartozás kifejezésének erős kényszere teljesen eltörli a szülői tiltásokat (Centre d’analyse stratégique 2006, idézi Galland 2008: 825).²⁷

Fontos azonban megjegyezni, az *Adonaissants* (Singly 2006) nyilvánvalóan nem ebben a miliőben kutat. A szerzőt – Jean-Claude Kaufmannhoz hasonlóan – már korábbi, családpszichológiai írásai kapcsán is rendre az a kritika érte, hogy megállapításai

kérdőívet töltettek ki 11-13 éves párizsiakkal. Meg kell jegyezni, hogy sajnálatos módon a legminimálisabb komparatiztikai elvárások sem teljesülnek: a szerző mindössze két ízben tesz a német és a francia fiatalok összehasonlítására vonatkozó megjegyzést (Singly 2006: 363). Eszerint a német fiatalok nagyobb szabadsággal bírnak továbbtanulási terveiket illetően, de sokkal nagyobb felelősség is hárul rájuk.

²⁵ Singly megjegyzése szerint egy középiskolásnak több joga van a barátja vagy a barátnője, azaz egy intim kapcsolat partnerének a kiválasztására, mint az érettségi tárgyanak eldöntésére (Singly 2000: 12). A megnövekvő kapcsolatválasztási szabadságot más kutatások is igazolják.

²⁶ A francia ortográfia különösen alkalmas a csak a beavatottak számára érthető rövidítések és argo kidolgozására. Arról nem is beszélve, hogy sokszor a gyerekek tanítják a szüleiket e kommunikációs eszközök használatára – mely jelenséget Metton retroszocializációnak nevezi (Metton 2006, idézi Galland 2008: 825).

²⁷ A „se faire engrainer” kifejezés „beetetésként” fordítható magyarra. Lásd a 2006 óta működő kormányzati Stratégiai Elemző Központ (Centre d’analyse stratégique) éves jelentéseit, különösen a 2005-ös őszi városi erőszakot vizsgáló jelentést (Centre d’analyse stratégique 2006, idézi Galland 2008: 825).

csak a középosztályra érvényesek – ami nem meglepő, lévén hogy adatközlői főképpen ebből a rétegből kerülnek ki. Singly – egy interjúban adott – vehemens válaszból azonban az derül ki, hogy némileg szándékosan jár el így, és élesen bírálja, hogy állandóan a diszfunkcionális családokat vizsgálják. Úgy véli, hogy a kamaszkor tárgyalása különösen torzított, mivel a serdülőkkel leginkább foglalkozó pszichológusok, pszichiáterek általában valamilyen problémás kontextusban találkoznak alanyaikkal, majd ezt a kisebbségről alkotott képet általánosítják (Zakhartchouk 2007). A „*problémás kamaszkor*” állandósult jelzős szerkezettel is csínján kell bánni, mivel ez az individualizációs folyamatnak csak a buktatóit, kudarcait emeli ki. A serdülőkor szakirodalmá szerinte túlságosan a szülő-gyerek intergenerációs eltávolodására helyezi a hangsúlyt, miközben az intragenerációs viszonyok legalább ennyire fontosak. A szabadság és az autonómia diszfunkciói természetesen léteznek, de ő ezeknek az átlagos kamaszokat, átlagos családjukban érintő hétköznapi lefolyását kívánja vizsgálni. Teóriája szerint a család harmonikus működése akkor borul fel, ha a szülő nem érti, hogy gyermeke autonómiatörekvéseivel néz szembe. És mivel maga a társadalom is az individualizáció köré épül fel, miért várjunk mást a kamaszoktól?

A kamasz-szocializáció tehát Singly szerint nem a család világával szemben bontakozik ki. Jóllehet az intézmények ellen lázadó ifjúsági kultúrát számos (ifjúság)szociológus is nosztalgiával emlegeti, Singly leszögezi: napjaink nem a konfliktusok, hanem az egyezkedések kora – a családon belül is (Singly 2006: 193). A legfőbb cél ugyanis a lehető legharmonikusabb állapotra törekvés, a kompromisszumok keresése a család – gyakran iskolai előmenetelhez fűződő – elvárásai és a kamasz szülők által is elismert autonómiája között.²⁸

A könyv másik fő tézise, hogy a kamaszvilág dualitása nagyobb feszültségeket kelt a középosztályi miliőben, mint az alsó rétegek körében (Singly 2006: 69-70). Singly szerint a középosztályi háttérű²⁹ kamaszok „hasadt identitásúak” (Singly 2006: 355), mert a kortárs csoportban zajló személyes kiteljesedés és az iskolai követelmények, a társadalmi reprodukció elvárásai között kénytelenek oszcillálni. A középosztályi családok az iskolai tőkében, a megfelelő jövőbeli diplomában látják jövőjük zálogát, ezért ezt követik leginkább figyelemmel – gyerekszemmel nézve: ebbe szólnak bele leginkább. Az iskola mai formájában azonban alkalmatlan az én kiteljesítésére, így ezeknek a fiataloknak személyiségük kibontakozására – ami egyébként társadalmi és családi elvárás – tulajdonképpen csak szabadidejükben – a szülői felügyeletet kikerülve – van módjuk.³⁰ Az alsóbb rétegekben ezzel szemben, az identitásépítés sokkal „folyamatosabb”, esetükben Singly „kumulatív identitásról” beszél (Singly 2006: 291). A fiatalok az életkor jogán kapnak magától értetődően bizonyos személyes teret – gyakran saját telefont és tévét –, autonómiatörekvéseiket pedig életkori sajátosságként fogadják el. A szerző szerint tehát ebben a rétegben „*a kamaszkorra jellemző kifejezési módként*” megjelenő autonómiatörekvések statuáris dimenzióban értelmeződnek, ahol a fiatal célja „*fel nőni*”, s nem „*önmagammá válni*”, mint a középosztálybeli kamasz esetében. Az alsóbb osztályok gyermekeire az iskolai teljesítmény és az

²⁸ Ennek demonstrálására a könyv számos apróságának tetsző példát hoz. Érdekes például mennyire tartozik szülői kontroll alá a ruházkodás, a szoba feldíszítése, a tévé nézés. Ez utóbbi vonatkozásában az alsóbb rétegek gyerekei sokkal nagyobb szabadságot – gyakran saját készüléket – élvezhetnek, szemben a közép- és felsőosztály gyerekeivel – akik sokszor inkább nem is kapcsolják be a tévét, hogy ne kelljen engedélyt kérni egy-egy műsor megtekintéséhez. A ruházkodásra vonatkozóan a legtöbb kamasz önálló döntésről számol be, de az interjúkból az derül ki, hogy ennek is megvan a maga – ellenőrzött – menete: a haverokkal kiválasztják, majd a szülővel együtt veszik meg – vagy időnként fordítva. A szoba kidekorálása is többnyire saját döntés – előzetes jóváhagyást követően. Olivier Galland – egy eddig nem publikált doktori dolgozatra hivatkozva – azt mutatja be, mennyire mást jelent a „megbeszélés elve” rétegenként. Lehetséges úgy is észérveket használni a legitimitás alátámasztására, hogy közben a statuáris viszonyokra is építenek, például hagyományos autoriter elemek beépítésével (Pape 2008, idézi Galland 2008: 822).

²⁹ A könyv káderrétegről beszél, ez Franciaországban hagyományosan a munkásság és az alacsonyabb beosztású irodai dolgozók feletti széles réteget jelenti. Az ismertetőben – jobb híján – a középréteg terminust használom.

³⁰ A szülők elvárásai legerőteljesebben egyértelműen az iskolai teljesítményre irányulnak. A szülők számára az a kihívás, hogy megtalálják az egyensúlyt a gyerekeikre kiszabott „tanulói idő” és a „szabadidő” között. Míg a fiatalok a tanulmányokhoz kapcsolódóan jogosnak látják a szülői beavatkozást, a szabadidő alakítása a szülőktől is tárgyalási készségeket követel meg.

individualizálódás kényszere is kevésbé nyomasztóan nehezedik. Az iskola kultúrája ugyanis e milióban jóval távolabb áll a család kultúrájától, mint a fiatalok kultúrája. Ez utóbbi sokkal kompatibilisebb a család értékrendjével, mivel a generációk közötti kulturális szakadék kevésbé nagy, mint a közép- vagy pláne a felsőrétegeknél.³¹ Singly megjegyzi ugyanakkor, hogy sok alsó osztálybeli fiatal lány éppen hogy az iskolát használja személyes térként, mivel itt kevésbé felügyelik,³² s tanulmányait a magáénak érezheti. Ezzel szemben a középosztálybeli gyerekek, éppen a nyomasztó szülői és társadalmi elvárások miatt egyre közömbösebbek, vagy ellenségesebbek az iskolai oktatással szemben, ami a szerző szerint a polgári oktatási rendszer hibája (Singly 2006: 355-365). A középosztálybeli fiatalok csak az ifjúsági kultúra(k)ban, szabadidejükben, egymással érzik magukat szabadnak s autonómnak, ami nemcsak az iskolától idegeníti el őket, hanem a munkát mint olyat teszi értéktelenné, ennek minden negatív következményével.

Singly szemében tehát az én felfedezése a szülői gyámkodás alóli progresszív felszabadulással, a fiatalok „*saját maguk birtokosává*” válásával megy végbe (Singly 2006: 59-60). Ez azonban nem jelenti a szerepek felcserélődését. Kutatásai alapján a kiskamaszok tisztelik szüleiket és betartják előírásait, a szülők pedig kontrollálják gyerekeiket. Számára az individualizálódás folyamatának ez a szakasza nem a fiatalok izolációjához vagy önmagába fordulásához vezet, hanem a „generációs mi-csoportba” integrálódáshoz, mely megelőzi, s egyben előfeltételezi a személyes identitás kialakulását. Megközelítése egyértelműen pozitív, mondhatni optimista: az egyéni identitás felépítése és a kortárs csoport viszonyaiba és kultúrájába tagolódás között nem lát semmilyen feszültséget.

A fenti kutatással nagyon gyakran állítják szembe – a Singly által is hivatkozott – Dominique Pasquier könyvét, mely sokkal sötétebb képet fest a kamaszkori identitás kialakulásának folyamatáról (Pasquier 2005).³³ A könyv legerősebb tézise szerint a kamaszok identitása nem az én felfedezésének, kiteljesítésének, hanem a kinézetet (*look*) övező nagyon erős kényszer irányába hat. A menő frizura, öltözet, a stílus, a zenei ízlés alapvetően határozza meg a fiatalok identifikációját, társas életét.³⁴ A kamaszok számára legfontosabbá váló külső megjelenés nem független a fiatalokra épülő, és egyben életüket meghatározó kultúripártól. A különböző zenei és öltözködési ízlés az identifikáció számos kódját hordozhatja, s a piacnak köszönhetően számos stílus konstruálására van mód, de ezek a lehetőségek egyben kényszert is jelentenek: muszáj valamelyik stílushoz tartozni, különben neveltségesség és marginalizáció lesz a fiatal osztályrésze (Pasquier 2005: 61).³⁵ A külsőnek, az öltözködésnek ez a különösen erős besorolási ereje egyszerre vezet a stílusok radikalizációjához és a kamaszok konformizmusához. Hiába csökken ugyanis a szülői kontroll, a kortárs közösség minden egyéni döntést árgus szemmel figyel, a hasonulás kényszerre egyre

³¹ Ez összecseng Aurélia Mardon (2006) megállapításával, miszerint a fiatalok és a felnőttek között nagyobb a kulturális tartalmak folyamatossága az alsó rétegekben, mivel a fiatalok kultúrája tömeg- és piaci kultúra, amely populáris kultúrát bármely generáció osztja (Mardon példái közé tartozik, hogy a fiataloknak szánt teleregényeket együtt nézi és szereti a család). Másik fontos megállapítása, hogy a kamaszkultúra kulcsfontosságú elemeinek tartott kinézet és megjelenés a szegény családoknál éppen olyan fontossá vált, mint az iskolai tőke, mivel az előnyös külső és test munkaerőpiaci tőkét jelent, különösen az erősen szexualizált szolgáltatás munkakörökben. Emellett a lányok számára a szép külső egyfajta büszkeséget ad, és sikeres belépőt ígér a fogyasztói társadalomba, mindehhez azonban a külső szinte professzionális rendben tartása szükséges (idézi Galland 2008: 822-823).

³² Érdemes szem előtt tartani, hogy német és francia fiatalokról van szó, azaz sokan bevándorló szülői háttérrel, s különböző kulturális hagyományokkal rendelkeznek, amely a lánygyermek esetében különösen korlátozó és kontrollált lehet.

³³ Pasquier 2001-2002-ben mintegy 60 diákkal készített félig strukturált interjúkat három – egy külvárosi, egy erősen vegyes összetételű műszaki és egy középosztálybeliek látogatta – párizsi középiskolában.

³⁴ Különösen a zenei irányzatokhoz csatlakozás húz éles határvonalat, miközben az internetes zenei csoportokhoz csatlakozás ki is tágíthatja társas életüket. Kiderült ugyanis, hogy a fiatalok a Facebookon, vagy csetelve olyan személyekkel is beszélgetnek, akikkel az iskolában nem is áll(ná)nak szóba. (A vizsgált francia középiskolások körében a rap, a R'n'B, a reggae, a punk rock, illetve a dzsessz zenei áramlatai számítanak csoportképző stílusoknak. Az MP3- vagy CD-lejátszó elengedhetetlen tartozék, hiszen a legtrendibb számok letöltése, másolása biztosítja a csoporthoz tartozás aktualizálását.)

³⁵ Galland – már korábban említett hivatkozásában – Mardon bemutatja, hogyan viktimizálódnak azok a lányok, akik kilógnak a csoport külsőségekre vonatkozó kulturális kódjai alól, mert például túl korán érnek, vagy éppen túl későn (Galland 2008: 824).

erősebb.³⁶ François Dubet és Danilo Martuccelli megfogalmazásában: „ahhoz, hogy én legyek, előbb olyannak kell lennem, mint a többiek” (Dubet – Martuccelli 1996: 74). Ez a fiatalok kapcsolathálójának jellegéből is adódik, amely köztudottan a legkiterjedtebb, legaktívabb, ugyanakkor életkor szempontjából a leghomogénebb, valamint a gyenge kötések ereje elsődleges és meghatározó (vö. Bidart 1997). Ez azért problematikus, mert az erős kötések esetében – mint amilyen például a mély barátság – az elkülönböződés egy bizonyos határig elfogadott, a gyenge kötéseknel azonban erős a konformitás kényszere. A kamaszok normatív univerzuma így a szülőkétől a kortársakéhoz fordul, de ezek nem nyugszanak semmiféle valós társadalmi legitimitáson – hiszen mitől jobb vagy értékesebb az egyik divat, mint a másik? –, ami újfajta feszültségeket generál a meglévők mellé.³⁷ Sokaknak – és nemcsak a lányoknak – eleve gondot okoz az intimitás, a befelé figyelés igényének és a csoporthoz tartozás kényszerű viselkedési mintáinak összehangolása (Pasquier 2005: 60-61).³⁸

A szülők és a fiatalok világa között egyre növekvő távolság a kamaszokat az iskolától is eltávolítja.³⁹ Számos szociológus hívja fel arra figyelmet, mennyire gyökeresen eltérő a mai kamaszok értékrendje a korábbi generációkétól: merőben konformista, a kollektív identitást meghatározó értékekről és kulturális témákról teljességgel leszakadó. Pasquier leszögezi: a számos stílus és szubkultúra dacára a különböző társadalmi háttérrel rendelkező fiatalok között soha nem volt ennyire sok közös pont, „kulturális térképüket” a kor és a nem határozza meg, jóval kevésbé a társadalmi eredet (Pasquier 2005: 162).⁴⁰ A tömegkommunikációs eszközök ugyanis gyökeresen átalakították a kulturális szokásokat az elmúlt 25 évben, így Pierre Bourdieu-nak és Jean-Claude Passeronnak a *Les Héritiers* (Bourdieu – Passeron 1964) és a *La Reproduction*-ban (Bourdieu 1970) megfogalmazott tézisei az iskolarendszer cinkosságával zajló társadalmi újratermelődésről már nem látszanak érvényesnek, mivel „a domináns kultúra nem az uralkodó társadalmi rétegek értékrendje, hanem a populáris kultúra” (Pasquier 2005: 162).

A könyv egyik legizgalmasabb részében Pasquier arról ír, hogy a kamaszok nemi identitását nagymértékben befolyásoló külső megjelenés egyre inkább verseny tárgyává válik, illetve hogy a kamaszok növekvő autonómiája nemhogy átjárhatóbbá teszi a nemek közötti viszonyokat, hanem éppen ellenkezőleg, újabb falak emelkednek. A fiúk a férfias és versengő értékeket, a

³⁶ Vö. a könyvnek alcímet adó – a többség zsarnokságára vonatkozó – Hannah Arendt megítélésével:

„Ami a csoportban lévő gyermeket illeti, ő természetesen rosszabbul érzi magát, mint valaha. Mert ez csoport tekintélye, még ha gyermekekből is áll is, mindig számottevően nagyobb és zsarnokibb, mint amilyen egyetlen ember legszigorúbb tekintélye valaha is lehet. Az egyes gyermek nézőpontjából a lázadás vagy bármiféle önálló cselekvés esélyei szinte a nullával egyenlők; itt már nem abban a nagyon egyenlőtlen viaskodásban vesz részt, amelyben a másik személy kétséget kizáróan abszolút fensőbbiséggel rendelkezik vele szemben, ám amiben mégis számíthat a többi gyermek, vagyis a hozzá hasonlók szolidaritására; ehelyett az történik, hogy az egyszemélyes kisebbség a csoport összes többi tagjának abszolút többségével kerül szembe, ami eleve reménytelen helyzet. Nagyon kevés felnőtt képes ehhez hasonló elviselni, még akkor is, ha nem játszanak közre a kényszerítés külső eszközei; a gyermekek viszont kimondottan képtelenek erre. Ezért a felnőttek tekintélye alól emancipálódott gyermek nem lett szabad, hanem egy sokkal rettenetesebb, egy igazi zsarnoki tekintélynek, a többség zsarnokságának alávetettjévé vált.” (Arendt 1995: 189)

³⁷ A szerző megfogalmazásában a szülők vertikális transzmissziója a kortárs csoport horizontális kultúrájába ütközik bele, mely utóbbi semlegesíti a régi kulturális hierarchiákat (Pasquier 2005: 160.).

³⁸ A folyamatos jelenlét és az azonnali reakció az ifjúsági kultúra egyik fő jellemvonása, egyben a csoporttagokkal szembeni elvárás. A fiatalok kultúrájának alapját ugyanis a közösen, mindenki által egyszerre átélt élmények – tv-sorozatok, filmek, koncertek, esetleg könyvek – adják, melyek közösségi élmény jellege az azonnali kitárgyalásban manifesztálódik. Ami az azonnaliság követelményének nem felel meg – például mert nem bestseller irodalom, vagy ódivatú film –, nem válhat világuk részévé. A többség dönt a tematikusan érdekesnek számító beszéd témákról, a többi pedig marginalizálódik.

³⁹ A család hagyományaihoz képest, az iskolai kultúrát fokozottan felülírja a kortárs csoport vagy a média értékrendje, vö. a kortárs oktatáshoz kapcsolódó viták az iskola normáinak fenntarthatóságáról/fenntarthatatlanságáról. Pasquier is hangoztatja: a fiataloké nem ellenkultúra – még ha például a rap ezt is tematizálja –, éppen ellenkezőleg, teljesen a fogyasztói társadalomba integrált fogyasztói normák köré szerveződő kultúra.

⁴⁰ E gondolat persze nem novum, gondoljunk például a 80-as, 90-es évek német életmód- és miliő-kutatásaira. Franciaországban Bernard Lahire *La culture des individus* című munkája a legjelentősebb hivatkozási alap Bourdieu *Distinkciók*-ban foglalt teóriáinak felülvizsgálatára (Lahire 2004).

lányok az érzelmeket, és ezek intim barátnői körben való megosztását méltányolják.⁴¹ A nemek kultúrája radikalizálódik, új hierarchia alakul ki: a fiúk megvetik a lányok érzelmeire építő kultúráját, s kicsúfolják azokat, akik a lányok irányában túlságosan nyitottak. Az identitásnak ez a szexualizálása természetesen együtt jár a kamaszkor normatív aspektusának megerősítésével: ha a kamaszkor egyre inkább definiálható sztereotip megjelenéssel, akkor a nemi identitás sztereotípiának ilyen kifejeződései ennek a legjobb támaszai. *„Mintegy ötven évvel ezelőtt a «klasszikus» kultúrából – amelyben a társadalmi diszkriminációk erősek, a nemi diszkriminációk pedig viszonylag gyengék voltak (az olvasási szokások például inkább a társadalmi eredet, semmint a nemi hovatartozás alapján különültek el) – átléptünk a tömegmédiá uralta kultúrába, melyhez ugyan sokkalta demokratikusabban férünk hozzá, ám a nemi elkülönülés folyamatosan egyre szembeötlőbb”* (Pasquier 2005: 105).⁴²

Pasquer könyvét részben azért ismertettem viszonylag részletesen, hogy érzékeltessem: Singly azzal, hogy a kamaszkori autonómiát csak az identitás szempontjából elemzi – azaz a kamaszokat a személyiség státuszából kiindulva, nem pedig korcsoportként tárgyalja –, alábecsüli a kamaszok és a felnőttek világát elválasztó szakadékot. De talán nem is az a kérdés, vajon a kamaszkori autonómia identitás-szempontú olvasata mennyire fest egyoldalú képet – végül is a könyv bevallottan ezt a megközelítést célozza. Ami inkább szembetűnik, az a konfliktusok ábrázolásának hiánya, az erőszak elemének, az uralmi viszonyoknak negligálása, melyre Singly családpszichológiáját érő kritikák rendre rámutatnak. Hasonló probléma, hogy a kapcsolati család teóriája kevés figyelmet szentel a rokonság rejtett gazdasági tényezőinek, és egyáltalán a rokonság szerepének. Miközben Singly a fiatal párok költségeiből és a megváltozott keresztnévadási szokásokból automatikusan az új családok függetlenségére következtet, nem veszi figyelembe, hogy ezek a *törekvések* csak azt igazolják, hogy a korábban jellemző függőséget nehéz elfogadni, de ettől az nem létezik kevésbé. A rokonok többnyire ma is részét képezik az egyén univerzumának: a kutatások szerint a velük kialakított viszony ma is aktív, csak sok tekintetben megváltozott: választott, nem pedig kikényszerített.

Lezárásként még egy, Kaufmann és Singly munkáit érő bírálat, a család pszichologizálásának vádja kapcsán tennék néhány megjegyzést. Ezt a kritikát szinte anakronizmusnak tartom. Nyilvánvaló, hogy a családi élet erős *”pszichologizációja”* zajlik jelenleg, mivel olyan új társadalmi referenciák lesznek központi jelentőségűek, melyek a szülőket professzionális szakértőkhöz hasonlatosan képzik *„professzionális szülőkké”*. Gondoljunk a gyerek optimális fejlődését megállapító, ehhez megfelelő szülői kompetenciákat javasoló, előíró szakértői véleményekre és gárdára (a védőnői szolgálatra, a különböző fejlesztő, nevelő, szakértő személyzetre, intézményekre), a családi élet szabályozásának új módjaira, melyek egyre jobban specializált – pszichológusi, orvosi, szociális munkási – tudásra épülnek. A szocializáció jellege változott meg: *„A szocializációt már nem lehet úgy felfogni, mint a világ egységének interiorizációját. ...A szocializáció problémája már kevésbé azokra a tudásokra vonatkozik, amelyeket a [cselekvők] interiorizálnak, hanem annak megértésére, hogy honnan szerzik meg e heterogenitás szabályozásának a képességét”* (Dubet – Martuccelli 1996). A család így valóban kiemelt terepe a későmodern diskurzusok figyelmének, noha a későmodernitás kihívásainak és kényszereinek megfelelő készségek, kompetenciák megszerzése egyre kevésbé a családi szocializáció része. A család – gyermekkel vagy anélkül – ugyanakkor *„mentsvár”*, az identitás felépítésének, karbantartásának eszköze, melynek *„diszfunkcionális”* működése megnehezíti, vagy egyenesen lehetetlenné teszi a többi készség megszerzését. A

⁴¹ Ennek megfelelően a fiúk a sportban, s még inkább a videojátékok világában mélyülnek el, a lányok a regények, a sorozatok, az énekes tehetségkutató műsorok és az ezekre épülő internetes rajongóklubok univerzumában.

⁴² A nemi elkülönülést, és a megvetés kultúráját a médiahasználat régi sztereotípiái is erősítik: eszerint a technika, a számítógép a fiúk birodalma, a kommunikáció olyan régi módjai, mint például telefonbeszélgetés a lányoké. (Pasquier 2005: 105) Pasquier úgy véli – s ezek egyben könyvének zárómondatai – hogy a kommunikációnak ezek a szocializációs különbségei – fiúk megvetése ide vagy oda – később mégis a lányoknak kedveznek társas életük kialakításában (Pasquier 2005: 166).

család a szociológia számára olyan privilegizált hely, ahol a társadalmi szabályozás aktuális formáit megfigyelhetjük, akár a marginális vagy patológiás esetekre gondolunk, akár a mindennapi gyakorlatra.

HIVATKOZÁSOK

- Beck, U. – Beck-Gernsheim, E. (2002) *Individualization. Institutionalized individualism and its social and political consequences*. London: Sage.
- Berger, T. – Kellner, H. (1984): Valóságfelépítés a házasságban. A tudás mikroszociológiájához. in: Hernádi M. (szerk.) *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Budapest: Gondolat. 431-453.
- Berthelot, J.-M. (szerk.) (2000) *La sociologie française contemporaine*. Paris: PUF.
- Bidart, C. (1997) *L'amitié. Un lien social*. Paris: La Découverte.
- Bourdieu, P. – Passeron, J.-C. (1964) *Les Héritiers. Les étudiants et la culture*. Paris: Minuit.
- Bourdieu, P. – Passeron, J.-C. (1970) *La Reproduction. Éléments d'une théorie du système d'enseignement*. Paris: Minuit.
- Centre d'analyse stratégique (2006) *Enquêtes sur les violences urbaines. Comprendre les émeutes de novembre, Les exemples de Saint-Denis et d'Aulnay-sous-Bois 2005*. 4. Hozzáférhető: <http://www.strategie.gouv.fr/content/violences-urbaines-de-1%E2%80%99automne-2005>. [letöltve: 2013-09-01]
- Corcuff, P. (1999) Acteur pluriel contre habitus? À propos d'un nouveau champ de recherches et de la possibilité du débat en sciences sociales. *Politix*. 48. 157-173.
- Déchaux, J.-H. (1995) Orientations théoriques en sociologie de la famille: autour de cinq ouvrages récents. *Revue française de sociologie*. 3. 525-550.
- Donzelot, J. (1977) *La police des familles*. Paris: Minuit.
- Dubet, F. – Martuccelli, D. (1996) *À l'école. Sociologie de l'expérience scolaire*. Paris: Seuil.
- Durkheim, É. (1892) La famille conjugale. *Revue philosophique*. 90. 1921. 2-14. és Durkheim, É. (1975) *Textes 3. Fonctions sociales et institutions*. Paris: Les Éditions de Minuit. 570. 35-49.
- Galland, O. (1997) *Sociologie de la jeunesse*. Paris: Armand Collin.
- Galland, O. (2008) Une nouvelle adolescence. *Revue française de sociologie*. 4. 49. 819-826.
- Galland, O. (2010) Introduction. Une nouvelle classe d'âge? *Ethnologie française*. 1. 40. 5-10.
- Kaufmann, J.-C. (1992) *La trame conjugale, analyse du couple par son linge*. Paris: Nathan.
- Kaufmann, J.-C. (1994) Rôles et identité: l'exemple de l'entrée en couple. *Cahiers internationaux de sociologie*. 47. 301-328.
- Kaufmann, J.-C. (1995) *Corps des femmes, regards d'homme*. Paris: Nathan.
- Kaufmann, J.-C. (1996) *L'entretien compréhensif*. Paris: Nathan.
- Kaufmann, J.-C. (1999) *La femme seule et le Prince charmant. Enquête sur la vie en solo*. Paris: Nathan.
- Kaufmann, J.-C. (2001). *Ego. Pour une sociologie de l'individu. Une autre vision de l'homme et de la construction du sujet*. Paris: Nathan.
- Kaufmann, J.-C. (2002) *Premier matin*. Paris: Armand Colin.
- Kaufmann, J.-C. (2004) *L'invention de soi. Une théorie de l'identité*. Paris: Armand Colin.
- Kaufmann, J.-C. (2005) *Casseroles, amours et crises*. Paris: Armand Colin.

- Kaufmann, J.-C. (2007) *Agacements. Les petites guerres du couple*. Paris: Armand Colin.
- Kaufmann, J.-C. (2010) *Sex@mour*. Paris: Armand Colin.
- Kaufmann, J.-C. (2011) *Le sac. Un petit monde d'amour*. Éditions Jean-Claude Lattès.
- Lahire, B. (2002) *Portraits sociologiques. Dispositions et variations individuelles*, Paris, Nathan.
- Lahire, B. (2004) *La Culture des individus. Dissonances culturelles et distinction de soi*. Paris: Éditions la Découverte.
- Mardon, A. (2006) *La socialisation corporelle des préadolescentes*. doktori dolgozat, Paris: X-Nanterre.
- Metton, C. (2006) „Devenir grand”. *Le rôle des technologies de la communication dans la socialisation des collégiens*. doktori dolgozat. Paris: EHESS.
- Pape, M.-C. le (2008) *La famille à l'épreuve des risques : déterminants sociaux et culturels de l'éducation parentale*. doktori dolgozat. Paris: Institut d'Etudes Politiques.
- Parsons, T. (1943) *The Kinship System of the Contemporary United States*. *American Anthropologist*. 45. 22-38.
- Pasquier, D. (2005) *Cultures lycéennes. La tyrannie de la majorité*. Paris: Éditions Autrement.
- Régnier-Loilier, A. (2013) Quand la séparation des parents s'accompagne d'une rupture du lien entre le père et l'enfant. *Population et société*. 500. 1-4.
- Quéniart, A. – Hurtubise, R. (1998) Nouvelles familles, nouveaux défis pour la sociologie de la famille. *Sociologie et société*. 30. 1. 1-11.
- Rault, W. (2010) François de Singly. Sociologie de la famille contemporaine. *Travail, genre et sociétés*. 1. 23. 240-243.
- Roussel, L. (1989) *La famille incertaine*. Paris: Éditions Odile Jacob.
- Segalen, M. (1996) *Sociologie de la famille*. Paris: Armand Colin.
- Singly, F. de (1987) *Fortune et infortune de la femme mariée*. Paris: PUF.
- Singly, F. de 2005 (1996) *Le Soi, le couple et la famille*. Paris: Nathan.
- Singly, F. de (2000) Le changement de la famille et ses interprétations théoriques. in: Berthelot, J.-M. (szerk.) *La sociologie française contemporaine*. Paris: PUF 185-197.
- Singly, F. de (2000) Penser autrement la jeunesse. *Le lien social et politique*. 43. 9-20.
- Singly, F. de (2006) *Adonaissants*. Paris: Armand Collin.
- Singly, F. de 2010 (1993) *Sociologie de la famille contemporaine*. Paris: Armand Colin.
- Takács, E. (2011) „Individuumszociológiák”. Modernitás-megközelítések a francia szociológiában. *Replika*. 79. 7-21.
- Théry, I. (1993) *Le Démariage*. Paris: Odile Jacob.
- Zakhartchouk, J.-M. (2007) Enquête sur les «adonaissants». Entretien avec François de Singly. *L'actualité éducative*. 449. janvier Hozzáférhető: <http://www.cahiers-pedagogiques.com/Enquete-sur-les-adonaissants> [letöltve: 2013-08-30]